
І С Т О Р И Ч Н І Н А У К И

УДК 940.53:947.085“1939/1941”

БІЛОДІД В. П.

РІВЕНЬ ПОІНФОРМОВАНОСТІ КОМАНДИРІВ ЧЕРВОНОЇ АРМІЇ ПРО ТАНКОВІ ВІЙСЬКА ВЕРМАХТУ НАПЕРЕДОДНІ ВІЙНИ (1939–1941 рр.)

Досліджується сукупність інформації щодо організації, структури і тактики танкових військ вермахту, яка публікувалася у спеціальних військових виданнях для ознайомлення командного складу Червоної Армії напередодні німецько-радянської війни.

Ключові слова: Червона Армія, командири, танкові війська, фронт, танки, інформація.

The complex of information about the organization, structure and tactics of *Vermacht Armor* is researched. It was published in the special military editions for the introduction of the Red Army command before German-Soviet Union war.

Key words: Red Army, commanders, *Armor*, front, tanks, information.

Після виходу у світ праць А. Гогуна, В. Данилова, К. Чупріна [1] та інших дослідників, коли науковці почали серйозно замислюватися над тим, чи не був напад Гітлера на Радянський Союз превентивним ударом, завданням якого було випередити підготований Сталіним удар (при цьому зарубіжні дослідники підходять до цього питання менш категорично [2]), з'явилися і праці протилежного характеру. Намагаючись довести давно відому пропагандистську тезу про те, що Збройні сили СРСР не були готові до війни [3], деякі науковці вважають навіть, що танки Т-34 були “сирими” і поступалися танкам вермахту [4]. Так само продовжує мусуватися теза про те, що командири Червоної Армії

Білодід Володимир Петрович, начальник кафедри, Львівський орден Червоної Зірки інститут Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного Національного університету “Львівська політехніка”, м. Львів.

нічого не знали про танкові війська вермахту, їх силу і тактику.

Подібні висновки не дозволяють правильно оцінити рівень готовності радянських військ на початку війни і пояснити причини страшних поразок у 1941 р. *Метою* даної розвідки є висвітлення реальної картини рівня поінформованості командирів Червоної Армії про танкові війська вермахту напередодні війни. *Актуальність* цієї проблеми як важливої складової частини аналізу причин розгрому Червоної Армії у 1941 р. і успіхів танкових військ вермахту, котрі і в якісному, і в кількісному складі значно поступалися радянським танковим військам, цілком очевидна, адже досі подібного аналізу дослідники не робили.

У лавах Червоної Армії визнаним авторитетом із питань оперативного мистецтва був комдив Георгій Самойлович Іссерсон (1898–1976). Він добровольцем пішов на Першу світову війну, закінчив школу прапорщиків (1916 р.) і встиг взяти участь у бойових діях на останньому етапі війни. Учасник лютневих та жовтневих подій 1917 р., Іссерсон залишився у лавах Червоної Армії, закінчив військову академію і служив в оперативних відділах Московського та Ленін-градського військових округів. З 1929 р. він почав викладати в академії ім. М. Фрунзе. Із введенням персональних військових звань у 1935 р. йому присвоїли звання комбрига, а в 1936 р. призначили проректором, завідувачем кафедри оперативного мистецтва академії Генштабу. До того часу професор Іссерсон став відомим як автор монографій “Канни світової війни” (1926) та “Еволюція оперативного мистецтва” (1937). Його вважали одним із найперспективніших молодих полководців. На Білоруських маневрах у 1936 р. Уборевич доручив йому командування 4-ю стрілецькою дивізією. Щоправда, у 1937 р. комбрига Іссерсона заарештували, але невдовзі випустили і навіть присвоїли наступне звання комдива (1939 р.), а під час Фінської війни призначили начальником штабу 7-ї армії (12.01.1940). І тут не стільки комдив Іссерсон, як вся 7-а армія, не виправдали сподівань Сталіна. Війська не змогли відразу прорвати фінські укріплення. Член

Військової ради армії дивізійний комісар Вашугін бачив головного винуватця в особі начальника штабу. Комдив Г. Іссерсон з командувачем 47-м стрілецьким корпусом були зняті із своїх постів, понижені до полковників і відраховані у резерв. Поки все це відбувалося, вийшла з друку праця Г. Іссерсона “Нові форми боротьби” (Москва, 1940). Цікаво, що ніхто не потурбувався про її заборону, тому з усією відповідальністю опальний полковник заявив у липні 1941 р.: “Якщо б вони читали мої книжки, то німці не наближалися б до Москви”. Така заява йому дорого коштувала. Він був заарештований і 21 січня 1942 р. засуджений на 10 років таборів і 5 років полишення прав. Лише 1 червня 1955 р. його звільнили, дозволили повернутись у Москву тільки для того, щоб відправити в запас у званні полковника [5]. Г. Іссерсон ще намагався працювати, опублікував спогади про репресованих генералів, з якими йому доводилося служити [6], але повної реабілітації і визнання своїх заслуг так і не дочекався. Вважали, що він і так щасливець, якщо пережив табори, повернувся та ще й отримав пенсію.

Основна праця Г. Іссерсона “Нові форми боротьби” [7] була присвячена доведенню очевидних істин. Він писав: “Війна взагалі не оголошується. Вона просто починається наперед розгорнутими збройними силами. Мобілізація і зосередження належать не до періоду після настання стану війни, як це було у 1914 році, а непомітно, поступово проводяться задовго до цього. Зрозуміло, повністю приховати це неможливо. В тих чи інших розмірах про зосередження стає відомо. Але від загрози війни до вступу у війну завжди залишається один крок. Він породжує сумніви, справді готується військовий виступ чи це тільки загроза. І поки одна сторона залишається в цих сумнівах, друга, яка твердо налаштувалася на виступ, продовжує зосередження, доки нарешті на кордоні не виявляється розгорнутою великою збройною силою. Після цього залишається лише подати сигнал, і війна відразу розгорнеться у своєму повному масштабі” [7, 31].

Книга складалась із двох частин: “Війна в Іспанії” і “Німецько-польська війна”, в яких автор намагався

обґрунтувати свої висновки. Тоді, коли цілий ряд радянських вищих командирів, частина з яких була учасниками Громадянської війни в Іспанії, робили свої висновки на підставі досвіду цієї війни, Г. Іссерсон відразу ж закономірно і правильно зауважив: “Громадянська війна в Іспанії через політичні умови свого виникнення була з самого початку війною імprovізації. Вона велася без наперед організованих армій, без їх нормального розгортання, ... без наперед підготованого театру війни і без облаштування укріплених рубежів... Нарешті, ця війна велася відносно обмеженими силами, чисельність і техніка яких не можуть бути поставлені у жодне порівняння з масштабами великої сучасної війни” [7, 12].

Уважно аналізуючи застосування танків у цій війні, він дійшов висновку, що в Іспанії танки використовували тільки у безпосередній взаємодії з піхотою, без будь-якого відриву від неї, у першому періоді війни їх використовували зазвичай малими групами, а то й узагалі поодиночці. Тому, зустрівши зосереджений артилерійський вогонь, вони часто несли втрати і не приносили ефекту.

На думку військового теоретика, при масовому застосуванні танків у сучасній війні можлива норма 80–100 танків на 1 км фронту, а в Іспанії дуже рідко вдавалося сконцентрувати до 30 танків на 1 км фронту (здебільшого було до 15 танків на 1 км фронту). В Іспанії танки ніде не були застосовані самостійно для вирішення оперативних завдань, там з обох сторін взагалі були відсутні організовані танкові з'єднання. Внаслідок цього танки в Іспанії тільки підсилювали піхоту и не могли внести у природу бою нічого якісно нового. Справжня сучасна танкова атака, підтримана всіма засобами боротьби, не отримала в Іспанії своєї реалізації і не могла її там отримати через нестачу необхідної кількості та якості машин. Тому досвід Іспанії щодо використання танкових сил дав дуже мало [7, 23].

Цікаво, що про використання танків в Іспанії відомий англійський військовий теоретик Джон Фредерік Чарльз Фуллер, автор праць “Танки у великій війні 1914–1918 рр.” та “Операція механізованих сил” висловився

так: “Загалом можна сказати, що у цій війні танкова тактика була відсутньою” [8]. Про якість італійських машин Фуллер писав: “Кажучи без будь-яких перебільшень, застосований легкий танк не в стані взяти перепону, яку легко бере шотландський поні” [8, 26]. Як відомо, італійці захоплювалися танкетками, перший італійський танк Carro Armato M.11 був розроблений у 1935 р. і запущений у виробництво в 1937 р., він важив 10970 кг, мав запас ходу 200 км, максимальну швидкість 34 км/год, максимальне бронювання 30 мм, екіпаж з трьох осіб, у надбудові корпусу розміщалися 37-мм гармата з обмеженим траверсом – 30 градусів по горизонталі, у вежі – два 7,62-мм кулемети.

Г. Іссерсон застерігав, що з досвіду війни в Іспанії часто робиться висновок, що нові засоби боротьби лише забезпечили можливість ведення сучасної атаки, але нічого не змінили в її характері і формах. З погляду перспектив великої сучасної війни і масового застосування нових засобів боротьби цей висновок був надзвичайно недалекоглядним. В історії війн взагалі поодинокі випадки, коли новий бойовий засіб одразу демонструє вирішальний вплив на характер боротьби, адже мистецтво і вміння його застосувати не народжуються одночасно з його появою. Коли новий засіб боротьби застосовують в обмеженій кількості, він переважно формує невірне уявлення про свої можливості, що часто веде до втрати перспективи його застосування взагалі. Обмежений масштаб малої війни і несуттєвий досвід невеликих бойових подій надзвичайно звужують уявлення і можуть спрямувати думку по досить вузькому напрямку, який закриває погляд на перспективи великої війни [7, 55].

У другій частині книги Г. Іссерсон детально висвітлив роль бронетанкових і механізованих сил вермахту. Він відзначав, що самостійне застосування бронетанкових і моторизованих дивізій для вирішення оперативних завдань у глибині, далеко попереду фронту загальновійськових піхотних з'єднань уперше отримало своє практичне застосування в німецько-польській війні і відразу надало боротьбі характер, глибоко відмінний від бойових дій минулих війн.

Теорія цього питання як суть нових форм глибокої операції була розроблена ще у попередні роки. Ця концепція випливала з самої природи швидко-рухомих засобів боротьби і вимагала тільки їх відповідної організації та застосування. Оперативна побудова німецьких армій на головних напрямках їх наступу складалася з двох ешелонів: 1-го ешелону (авангарду) – з бронетанкових і моторизованих з'єднань, які самостійно ламали першу лінію опору противника, обтікали його фланги, проривались у проміжках і вривались у глибокий тил, та 2-го ешелону (головного) – з основної маси загальновійськових піхотних з'єднань, котрі швидко рухалися за першим ешеленом, приймали на себе боротьбу з основною масою противника і довершували його розгром тоді, коли він із тилу був уже атакований бронетанковими частинами, які прорвалися.

Такий характер мав наступ 4-ї армії, яка мала попереду в коридорі мотомехгрупу Гудеріана, і 10-ї армії, яка мала попереду мотомехгрупу Гота. Польський фронт не був суцільним, і для швидко-рухомих з'єднань існувало чимало можливостей для прориву в глибину у вільних проміжках. При цьому вони не турбувалися про очищення території від противника і знищення вузлів опору: це залишалося піхоті, яка рухалася позаду. Швидко-рухомі з'єднання відразу проривались уперед на відстань до 100 км і йшли у глибину противника. Вони мали єдине завдання – рухатись усе далі вперед, і це у підсумку вирішувало кінець справи. Підвезення і забезпечення не створювали труднощів. Доставка пального і боеприпасів було організоване повітрям, і це відіграло значну роль. Щоденно на фронт відправлялися транспортні літаки “Юнкерс”, завантажені бензиновими баками, які скидали на парашутах. Бронетанкові частини обганяли колони противника, що відступали, на ходу їх розстрілюючи. Вони не вступали з ними у затяжні бої, не брали полонених, а випереджали противника, що відступав на важливих рубежах, виходили на його шляхи відходу і ніде не давали йому можливості організувати фронт опору, оскільки завжди опинялися в тилу цього фронту. Таким чином вони створювали для противника велику загрозу, адже

позбавляли його можливості прийняти бій з головною масою загальновійськових з'єднань, які наступали з фронту. Вони випереджали бій і робили його неможливим або непотрібним.

У “Нових формах боротьби” висвітлювалася структура мотомеханізованих сил вермахту: бронетанкові, легкі й моторизовані дивізії. Ядро бронетанкової дивізії становила танкова бригада у складі двох полків по два батальйони у кожному (всього 160 бойових танків, 70 штабних командир-ських машин, транспортери боеприпасів і тягачі і 20 запасних танків). Друга бригада дивізії на трьохосьових машинах – стрілецька, з двох полків піхоти по два батальйони. До складу дивізії входив артполк з двох дивізіонів по три батареї 105-мм гаубиць (24 гармати), противотанковий дивізіон з трьох рот 37-мм гармат (36 гармат), розвідувальний батальйон на бронетранспортерах і мотоциклах, інженерний батальйон, який включав понтонний підрозділ, і батальйон зв'язку у складі телеграфної роти і роти радистів.

Легка дивізія мала більше розвідувальних і стрілецьких підрозділів, проте значно менше танків. Вона також була повністю мобільною [7].

Працю Г. Іссерсона прочитала більшість командного складу Червоної Армії. Це відчувалось у багатьох виступах на нараді вищого командного і політичного складу Червоної Армії 23–31 грудня 1940 р. І тільки у виступі генерал-лейтенанта П. Кльонова, начальника штабу Прибалтійського особливого військового округу [9], прозвучала критика на адресу опального автора, яка скоріше сприймалася як демонстрація вірно-підданських почуттів, позаяк ані Тимошенко, ні інші керівники на неї не відреагували.

Генерал-лейтенант П. Кльонов був освіченим військовим, котрий мав досвід Першої світової та Громадянської воєн, свого часу був начальником кафедри тактики Військової академії ім. М. Фрунзе. Одразу з початком війни штаб округу був розгорнутий у штаб Північно-Західного фронту, а Кльонова призначено його начальником. Йому на практиці довелося побачити все те, про що писав Іссерсон.

Г. Іссерсон не був самотнім у своїх висновках. Генерал-майор С.М. Красильников, начальник відділу Управління бойової підготовки, визнаний авторитет у галузі оперативного мистецтва, автор книг “Організація кінноти і легких мотомеханізованих з’єднань” (1931), “Організація великих загально-військових з’єднань” (1933) та “Сучасна організація буржуазних армій” (1934), також у своїх працях, дещо менш чітко показав можливості і тактику танкових і мобільних військ вермахту, змалювавши на прикладах ефективність самостійних танкових операцій [10].

Праці Г. Іссерсона та С. Красильникова були адресовані вищому командному складу і слухачам військових академій. Але в 1940 р. була випущена невелика (80 стор.) книга І. Токарева, адресована командирам усіх рівнів [11]. Вона була написана доступно, автор спирався на німецькі статuti, видані до 1939 р., і розкривав усі сторони тактики піхотного полку, дивізії та армійського корпусу в різних видах бою, зокрема і взаємодію з мобільними військами [11, 4–7, 14–17, 31–36]. Токарев писав: “Війна повинна початися з раптового нальоту повітряних сил і нападу мотомеханізованих військ з наміром захопити вихідний плацдарм для подальшого вторгнення на територію противника; цей плацдарм по можливості повинен охоплювати важливі індустріальні і сировинні райони противника. ... Необхідний стресовий ефект, щоб противник був позбавлений будь-якої можливості організувати свою оборону” [11, 5].

Підполковник І. Токарев розкрив можливості розвідувальних підрозділів і їх пробивну силу [11, 6–7], наявність самохідної артилерії і протитанкових гармат у мобільних танкових частин [11, 12], орієнтовну насиченість танками піхоти, що атакує [11, 13], особливості танкової атаки [11, 16–19].

Для командирів Червоної Армії у 1940 р. також була випущена ґрунтовна праця капітана Т. Кузнецова “Тактика танкових військ” [12]. Професійно, зі знанням новітніх досягнень у галузі розвитку і застосування танків, автор стисло виклав історію танків, основні властивості танкових військ і їх бойове застосування з

урахуванням останніх досягнень вермахту [12, 2–19], детально розглянув основи управління танковими військами, організацію зв'язку, бойові порядки танкових військ, танкові позиції, взаємодію танків з іншими родами військ [12, 20–43]. Особлива увага була приділена організації бойового і матеріально-технічного забезпечення танкових частин, застосуванню танків у наступі та обороні, маршам, діям танкових військ в особливих умовах, організації роботи штабів.

Таким чином, судячи із спеціальної військової літератури, яку видавали в цей період, як відповідні військово-навчальні заклади, так і командний склад Червоної Армії були поінформовані про організацію, структуру і тактику танкових військ вермахту та їх бойові можливості.

З цієї точки зору заяви, що бойові дії танкових військ вермахту виявилися повною несподіванкою, як писали у багатьох мемуарах, не витримують критики. Більше того, з огляду на високі тактико-технічні характеристики радянських танків, більшість танкістів очікувала адекватної, якщо не кращої техніки у німців і не вірила, що німці демонструють свої нові зразки.

Інша справа, що загальний освітній рівень командирів і величезна плинність кадрів не давали можливості оцінити і скористатись цією інформацією. Як заявив на згадуваній нараді вищого комскладу Червоної Армії у грудні 1940 р. начальник Управління бойової підготовки Червоної Армії генерал-лейтенант В. Курдюмов, лише за рік по невеликому Орловському ВО старшого і середнього комскладу вибуло 771 чол., прибуло на укомплектування – 5833 чол., некомплект становив 878 чол., у т. ч. командирів рот – 210 чол. [9, оп. 18, д. 55, л. 108–115]. Інший учасник наради командувач 6-ї армії (Київський ОВО) генерал-лейтенант І. Музиченко звернув увагу на те, що 87% командирів рот і 82% командирів батальйонів командували своїми підрозділами менше року, а саме навчання командного складу і приймання заліків проходило формально [9, оп. 18, д. 55, л. 108–115]. Це було однією з головних причин, що цінна і правдива

інформація, вчасно надана у спеціальній літературі, залишилася практично не використаною.

Подальші дослідження в цьому напрямку дозволять повніше розкрити причини поразки радянських військ у 1941 р. та успіхів танкових військ вермахту на цьому етапі Другої світової війни.

1. *Гогун А.* Упреждающий удар или агрессия? К 60-летию начала войны на советско-германском фронте // *Посев.* – 2001. – № 6. – С. 6–12; *Данилов В.* Забывчивость или обман? О некоторых нестыковках в освещении преддверия Великой Отечественной войны // *Независимое воен. обозр.* – 2001. – № 22 (224). – С. 2–5; *Чуприн К.В.* Миф о конармейской тачанке. Уже в 1941 г. Вооруженные силы СССР в техническом отношении не уступали вермахту // *Независимое воен. обозр.* – 2001. – № 22 (224). – С. 6–8.

2. *Петров-Энкер Б.* Германия в июне 1941 г. – жертва советской агрессии? О разногласиях по поводу тезиса о превентивной войне // *Вторая мировая война. Дискуссии. Основные тенденции. Результаты исследований: Пер. с нем.* – М.: Полигон, 1997. – С. 32–39; *Юбершер Г.* 22 июня в современной историографии ФРГ. К вопросу о “превентивной войне” // *Новая и новейшая история.* – 1999. – № 6. – С. 156–161.

3. *Анатольев А., Николаев С.* Закономерное поражение. Красная Армия могла быть по-настоящему боеспособной только к концу 1940-х годов // *Независимое воен. обозр.* – 2003. – № 6 (341). – С. 12–16.

4. *Спасибо В.И.* Состязание танковых заводов. Советские бронированные машины, вопреки расхожему мнению, по многим параметрам уступали немецким // *Независимое воен. обозр.* – 2003. – № 26 (341). – С. 17–21.

5. *Свердлова Ф.Д.* Евреи-генералы Вооруженных Сил СССР (краткие биографии). – М.: Изд-во полит. литерат., 1993. – С. 51.

6. *Иссерсон Г.С.* Воспоминания современника о М. Тухачевском // *Военно-истор. журн.* – 1963. – № 2. – С. 103–107.

7. *Иссерсон Г.С.* Новые формы борьбы. – М.: Военгиз, 1940. – 146 с.

8. *Фуллер Д.* Вторая мировая война 1939–1945 гг. – М.: Военгиз, 1956. – С. 25.

9. Российский Государственный Военный Архив (РГВА). – Ф. 4, оп. 19, д. 56, л. 53–58.

10. *Красильников С.Н.* Наступательная армейская операция. – М.: Военгиз, 1940. – 236 с.; *Красильников С.Н.* Армейская операция. – М., 1940. – 134 с.

11. *Токарев И.М.* Тактический справочник по германской армии. – М.: Военгиз, 1940. – 80 с.

12. *Кузнецов Т.П.* Тактика танковых войск. – М., 1940. – 134 с.

Надійшла до редколегії 6.05.2007 р.